

BATTHYÁNY TIVADAR ÉS FIUME KAPCSOLATA

TIVADAR BATTHYÁNY AND FIUME

ORDASI ÁGNES MA II. éves történelem szakos hallgató

Károli Gáspár Református Egyetem

Abstract

“The historical remembrance selects necessarily, but it is always thought-provoking when such individuals who are considered prominent personalities of an era become marginalized. Tivadar Batthyány is one of them, because his name is only known to a few. Even though Batthyány is primarily known as one of the dominant figures of public life, through activities in the Independence and '48 Party and later on as the Minister of the Interior of the Károlyi cabinet, his life and work are poorly processed in the Hungarian historical research. This is especially true for the Count's role as a parliamentarian in the city of Fiume/Rijeka, which he held between 1892 and 1901. In my presentation I would like to call the attention to those main issues in which the Count exposed himself during his activities in Fiume. I would also like to show the trends that – stands as a response to Batthyány's statements. On the intersection of the aims, a decisive phase of the politician's career can be found together with factors greatly influential in Fiume's future. On the one hand, experience learned from the opportunities of the independent economic policy and from the multi-ethnic environment; while on the other hand, the distrust resulting from the fear of losing the autonomy.”

Bevezetés

Fiume történelme már önmagában is érdekes, összetett jelenség: jelszávához méltón, valóban „Indeficienter”, kimeríthetetlen. Fried Ilona megkezdett munkája során számos cikk, tanulmány, monográfia született, melyek egy-egy részterület bemutatására vállalkoznak. Ennek ellenére megállapítható, hogy további lényeges témák várnak feldolgozásra, melyek nem csak a kikötőváros, hanem az egész Osztrák–Magyar Monarchia teljesebb megismerését teszik lehetővé. A magyar historiográfiának különösen politikatörténeti vonatkozásban akad még tennivalója. Egy átfogó kutatássorozat amellet, hogy újabb, kevésbé ismert, vagy teljesen ismeretlen nevetek emelne be a magyar történelemtudományba, eddig meg nem fogalmazott kérdések felvetését, esetleg már más szempontból tanulmányozott témák újragondolását is elősegítné.

Az elmondottaknak megfelelően, előadásomban egy elfeledett politikus, Batthyány Tivadar pályafutásának egy meghatározó korszakát, illetve annak későbbi kihatásait, visszacsatolásait kívánom ismertetni. Ez az 1892-től 1901-ig terjedő periódus, miként azt a cím is jelzi, Fiuméhez kötődik, hiszen Batthyány kétszer is elnyerte a Corpus Separatum országgyűlési mandátumát.

A Batthyány képviselősege alatt meginduló belső mozgalmak pedig annak ellenére, hogy nem rengették meg alapjaiban Monarchiát és a bekövetkező viláégés előidézőinek sem tekinthetőek, mégis számottevőek. Az anyaország és a város polgársága közti kapcsol-

latokban egyfajta érzelmi törés, mentális átalakulás jelentkezett, melyek már a későbbi eltávolodást és szétválást készítették elő.

E folyamat ábrázolása érdekében előadásomat három központi, megkerülhetetlen problémacsoport kifejtésére alapozva építettem fel. Mindenekelőtt Batthyány Tivadar fiumei tevékenységére, a város ezekre adott reakcióira, és amennyire az idő engedi, későbbi visszaközönségeire terjeszkedem ki. Mindeközben két másik kérdésre is keresem a választ: Batthyány Fiume életében betöltött szerepére és a gróf jellemének hozzávetőleges megismerésére. E kérdések megválaszolása azonban bizonyára hosszas kutatások után lesz lehetséges.

1. Egy kapcsolat kezdete

Batthyány Tivadar 1859-ben, Zalaszentgróton született Batthyány Zsigmond és Erdődy Johanna gyermekeként. Tanulmányait Kalocsán, később a fiumei tengerészeti akadémián végezte, így nemcsak egyszerűen kapcsolatba került a várossal, hanem annak egy speciális közegével, a tengerészek mindennapjaival is megismerkedett. Többek közt a „Habsburg” páncéloson valamint a „Novara” hadihajón teljesített szolgálatot, és eljutott Afrikába, Kis-Ázsiába és még Amerikába is.¹ Az előírt gyakorlati utazásai során tapasztalt eltérő szociális jelenségek kétségtelenül nagy hatást gyakoroltak rá, s érzékennyé tették a különböző társadalmi konfliktusokra és azok rendezési lehetőségeire. Érdeklődése tovább fokozódott, mikor a fiumei kikötőraktárak főfelügyeletével bízták meg.² 1884-ben gróf Széchenyi Pál kereskedelmi miniszter kezdeményezésére a Minisztérium keretein belül újonnan létrehozott tengerészeti osztály élére³ és az Adria Gőzhajózási Rt. igazgatóságába helyezték.⁴

Batthyáynak a Kereskedelmi Minisztérium titkáraként, a Provizórium előírásainak megfelelően fölérendelt viszonyban, közvetlen kapcsolatot kellett fenntartania a Tengerészeti Hatóság elnökével,⁵ Fiume kormányzójával. Feladatköre elsősorban a város életét meghatározó tényezők koordinálására irányult, melyek azért is megemlítenedőek, mivel szolgálati periódusa szorosan egybefonódott a Baross Gábor-féle beruházási politika megindulásával is. Ennek megfelelően részt vett az ország gazdasági fejlesztését célzó tervek kidolgozásában. Amellett, hogy az állam nagyobb anyagi áldozatvállalását szorgalmazta a tengeri vitorlás hajózás hanyatlásának feltartóztatása érdekében, a dekadenciával párhuzamosan jelentkező szociális problémák orvoslására összetett és társadalmi kérdéseket érintő reformjavaslatokat dolgozott ki. Munkájában nagy hangsúlyt fektetett a magyar szabadhajózás felfejlesztésére, a tengerészeti törvényhozás teljes kibontakoztatására, a kikötői illetékről szóló törvény módosítására, dokkok és hajógyárak létesítésére, és az agg tengerészekről s hozzátartozóikról való gondoskodásra.⁶

Nézeteit 1891. január 26-án memorandumában tette közzé és a felsorolt problémák súlyosságát tanúsítják, hogy a későbbi országgyűléseken valamennyi javaslatot több alkalommal is tárgyalták.⁷

2. Az első négy év eredményei és viszontagságai: 1892–1896

A fentebb említett tényezők ismeretében nem lehet meglepő, hogy a fiumei képviselőtestület, a Rappresentanza, a közel hetven éves Csernátony Lajossal szemben a szintén liberális programmal induló Batthyány Tivadart jelölte országgyűlési képviselőnek. Jelölését mindenekelőtt dr. Andrea Bellen, Antonio Walluschnig és dr. Francesco Vio támogatta. Úgy vélték, hogy a szabad kikötő területének az osztrák–magyar vámterületbe való

bevonása által egyébként is nehéz helyzetbe került Fiume érdekeit kizárólag egy gyakorlati tengerészeti ismeretekkel rendelkező, energikus személy képviselheti.⁸ Saját jelölt állításával Fiume önnön vágyainak és a kormány intézkedéseivel szembeni halk bírálatának adott hangot.

Batthyány a Szapáry-kormány közigazgatás-átszervezési koncepcióit magáévá tevő programnyilatkozatát január 24-én a fiumei Deák Hotel nagytermében ismertette, amelyben a kikötőváros három legfontosabb kívánalmára tett ígéretet: kiváltságainak tiszteltetésére és védelmére, olasz kultúrájának megőrzésére, valamint gyarapodásának elősegítésére.⁹

Annak ellenére, hogy Podmaniczky Frigyes, a szabadelvű klub elnöke a program nyilvánosságra hozatalát követően pártjával Csernátony mögé sorakozott fel, Csernátony visszalépésével 1892. január 31-én négy parlamenti periódus után a Corpus Separatumnak új képviselője lett.¹⁰

Érdeemes megjegyezni, hogy alig két hónappal később a kormányzói hivatal élén is személyi változás ment végbe és Zichy Ágoston helyére Batthyány Lajos került.¹¹ Az eképpen beköszöntő Batthyány-éra teremtette stabilitás pedig a szellemi, társasági, szociális és a gazdasági életre is kedvezően hatott. A kormányzó, az országgyűlési képviselő és a Rappresentanza hármásának ideálisnak nevezhető kapcsolata 1894-ig kikezdetlennek bizonyult.

A programbeszédében ígérteknek megfelelően Batthyány Tivadar valóban élénk képviselői tevékenységet folytatott, s minden alkalmat megragadott, hogy Fiume és ezzel együtt az egész Magyar királyság közigazgatási fejlődését előmozdítsa.

A képviselőházban felszólalt az elsőrendű és a vicinális vasúti vonalak fejlesztési lehetőségeiről szóló tárgyalássorozatok alatt és állást foglalt a megváltozott fiumei infrastrukturális viszonyok szerinti kikötőbővítés mellett is. Indítványozta a szabad hajózás hathatóssabb állami szubvencionálását, a hajórajok szaporítását, további rendes hajójáratok létrehozását, új cikkek forgalomba helyezését, valamint az eddig fel nem fedezett fogyasztói piacok keresését. Elsődleges célnak tartotta, hogy Magyarországnak saját kikötője útján képesnek kell lennie a külvilággal való kapcsolatteremtésre.¹²

Az állami tisztviselők, altisztek és szolgák illetményeinek szabályozásáról szóló törvényjavaslat módosításában két főbb ok is motiválta. Az egyik, személyes meggyőződése és a fiumei igények jogossága, a másik pedig, mivel megválasztása miatt a kormány elhalasztotta Fiume Budapesttel egy fizetési osztályba helyezését, így kívánta kárpótolni a várost.

Batthyány Fiumében egyébként is számos más, olykor különösen élesen jelentkező szociális problémával találta szembe magát, s megfogalmazta azon gondolatát, mely szerint a szocializmus elleni legeredményesebb eszköz a munkások önálló egzisztenciájának megteremtése és a vallásosság terjesztése. Ennek jegyében támogatta a Magántisztviselők Országos Nyugdíjintézetének fiumei kiterjesztését, illetve a munkások saját lakáshoz való juttatását célul kitűző „Società Operaia Fiumana” nevű segélyegyesületet is.¹³

Érdekes megfigyelni a pályafutása során bekövetkező balratolódását, s változott az általános választójoggal kapcsolatos vélekedése is. Míg a századforduló előtt a közjog gyakorlásába csupán egy szélesebb réteg bevonását tervezte, addig az 1900-as években már nyíltan egy új alapokra fektetett, szociális problémákat orvosló általános választó jogot biztosító politikai rendszer bevezetését hangoztatta. Batthyány a különböző Mitteleuropa tervezetekhez kritikusan viszonyult; és Magyarország, a dinasztia, valamint az egész Osztrák–Magyar Monarchia számára a társadalom megreformálásában jelölte meg fennmaradásának feltételét.¹⁴

A gróf első két éves tevékenységét Fiume elégedetten szemlélte, azonban a Wekerle-kormány által meghirdetett egyházpolitikai kérdések mégis a harmonikus kapcsolat végét jelentették. Batthyány nem csak a Rappresentanza akaratával szemben a reformok ellen foglalt állást, hanem Szapáry Gyulát követve a szabadelvű párt sorait is elhagyta.¹⁵ A kérdéseket a közigazgatás átszervezésével kívánta rendezni és a fakultatív polgári házasság bevezetését, valamint a katolikus autonómia mielőbbi megvalósítását kezdeményezte.¹⁶ Megfigyelhető, hogy nézete a későbbiek során sem változott. 1918-ban ugyancsak szorgalmazta Lovászy Mártonnak, vallás- és közoktatásügyi miniszternek a katolikus autonómiára és a katolikus vagyont a magyar katolikus egyház részére való biztosítására irányuló törekvéseit.¹⁷

A fiumei közvélemény előtt azonban csak a kormánypárt elhagyásának következményként vizionált állami támogatások elvesztésének lehetősége lebegett. Így a város a legkisebb megértést sem tanúsította képviselője személyes értékrendjét és meglátásait illetően. Batthyány a támadásokkal szemben azzal védekezett, hogy azon kérdéseken melyekről a választási programja nem rendelkezik, a képviselőnek a legjobb belátására szorítkoznia kell cselekednie.¹⁸

3. Két tűz között: 1896–1901

Batthyány ismételt megválasztását két körülmény tette lehetővé. Egyfelől visszatérése a liberális klubba, másfelől pedig az, hogy Alessandro Maderspach nem vállalta az ellenjelöltséget.¹⁹ Bár a tény, hogy Fiume képviselője újfent a szabadelvű pártban politizált, oldotta a feszültséget, azonban az 1896-os esztendő mégsem hozhatott teljes békességet. Bánffy-kormánynak az esküdtszéki bíróságról szóló 1897:XXXIII. és a bűnvádi perrendtartásról rendelkező 1896:XXXIII. törvénye ellen a város elkeseredetten tiltakozott. Dárday Sándor miniszteri tanácsos kiküldetése és az állami rendőrség bevezetését célzó fellejtései is hasonló ellenállásba ütköztek.²⁰ Bár Fiume továbbra is szorgalmazta a Magyarországgal való jogegység megteremtését, olasz kultúrájáról és autonómiájáról nem kívánt lemondani.²¹

Az intézkedések azonban a város ősi jogait sértették, mivel azok Fiumére vonatkozó rendeleteit a Rappresentanza előzetes meghallgatása nélkül magába a törvénybe foglalták bele. A probléma Fiume konzultatív jogának kérdésében csúcspontot ért el. Az elvi ellenvetéseken túl megjegyzendő, hogy a törvények gyakorlati szempontból is számos kivétlivel tartalmaztak. Az olasz nyelvű fiumei törvényszék hatáskörét korlátozva a sajtó útján elkövetett vétségek esetében az elbírálás jogát budapesti esküdtszékre ruházta. Ez pedig a fordítási és utazási költségek drasztikus emelkedését, valamint a józan ítékezés akadályoztatását eredményezte. A fiumei Közigazgatási bizottság megszervezése ugyancsak szélsőséges indulatokat váltott ki.²²

Batthyány Tivadar az országgyűlésen többször felszólalt Fiume érdekében és még egy indítványt is beterveztetett, azonban Erdély Sándor igazságügyi miniszter minden javaslatát következetesen elvetette.²³

A kikötőváros kétségbeeséséről tanúskodik, hogy Batthyány Lajos kormányzó²⁴ és Giovanni de Ciotta podestá, polgármester is beadta lemondását,²⁵ továbbá Michele Maylender vezetésével a fiumei közéletében az autonómia védelmezését célul kitűző szélsőségesebb elemek jelentek meg: Autonómia Párt néven még intenzívebben folytatták a kormánnyal szemben viselt harcukat.²⁶ Miután sorozatos tiltakozásaik továbbra sem hozták meg a várt sikert, az időközben polgármesterré megválasztott Maylender negyvenhat társával együtt lemondott a városi képviselőtestületi mandátumáról. Ezt követően megkezdték sajátos

„fiumei obstrukciójukat”, amely Maylender sorozatos podestává választását jelentette, aki azonban nem volt hajlandó felesküdni az újonnan bevezetett törvényekre.²⁷ 1898. szeptember végén La Difesa címmel Szusakon saját sajtóorgánumot is indítottak, de a kormány utasítására a Fiumében is megjelenő lapokat lefoglalták és azok terjesztőit és olvasóit bántalmazták.²⁸

Batthyány az országgyűlésen az intézkedések jogtalansága ellen a legtöbb esetben felszólalt, azonban hatástalan beszédeivel kizárólag az autonomisták elégedetlenkedését fokozta. A fiumeiek mindenekelőtt azt sérelmezték, hogy az említett törvények ellen megfogalmazott kihívó hangvételű petíciójukat maga Fiume képviselője is elutasította!²⁹ Az autonomisták úgy vélték, Batthyány megszegte a választási programjában tett, az autonómia megóvására vonatkozó ígéreteit.³⁰ A város és a kormány közt egyensúlyozó gróf visszaemlékezéseiben Bánffy-t és bizalmasait tette felelőssé, hogy választóitól elszigetelődött, s kizárólag magán úton adhatott hangot véleményének.³¹ Az egyre terhesebbé váló tehetetlenség érzése ismét a liberális párt elhagyására készítette és 1898. decemberében a Justh Gyula – Kossuth Ferenc nevével fémjelzett Függetlenségi '48-as Párthoz csatlakozott. A szakítást háttérben ez alkalommal az ischli klauzula és az ex lex elfogadása körüli vitasorozat állt.³² Lépése sem a liberális, sem az autonomisták tetszését nem nyerte el, kivált-keppen, hogy ellenzékbe vonulásáról csak utólag értesítette választóit.³³

Fiume markáns véleménye a napi sajtó híradásaiból jól tükröződik, mivel a különböző lapok legfeljebb csak szűkszavúan számoltak be a képviselőt érintő eseményekről. Mi több, a La Bilancia tudósítása alapján a La Voce del Popolo 1899. március 13-ai száma egyenesen Batthyány halálhírét terjesztette.³⁴ A jelzés egyértelmű volt, egyre többen számoltak a gróf lemondásával.

A város türelmetlenségét Szapáry László kormányzó kinevezése,³⁵ majd a Rappresentanza teljes feloszlatása,³⁶ a podestái poszt betöltöttségének (majd betöltöttsége)³⁷ és a közigazgatási bizottság felállításának³⁸ csak tovább fokozta. Autonóm jogait a következő három évben az állam gyakorolta, ráadásul ez időben számos más problémával is szembesülnie kellett: forgalmának csökkenésével, Trieszt egyre nyomasztóbb konkurenciát jelentő, az államilag szubvencionált hajózási társaságokkal kötött szerződések megújításának időszerűségével és a bosnyák vasút kérdésével. A felsorolt problémák rendezése egyben állam-érdek is volt.³⁹

A „fiumei kérdés” megoldására az első lépések csak a miniszterelnöki poszton bekövetkezett változás után történhettek meg. Corpus Separatum kereskedelmi viszonyainak, valamint az ipari és kereskedelmi beruházások lehetőségeinek tanulmányozása céljából Hegedüs Sándor kereskedelmi miniszter a városba érkezett.⁴⁰ Rövidesen más fórumokon is megindultak a felek közti érintkezések.

Széll Kálmán hivatalba lépése Batthyány Tivadart is fokozottabb aktivitásra ösztönözte. 1899. decemberében a miniszterelnök számára egy, a fiumei helyzetet részletesen taglaló memorandumot állított össze. Az emlékiratban felvetett gondolatokat és problémákat február közepén tárgyaltak az országgyűlésen. A miniszterelnök az országgyűlésen elhangzott szavai, valamint Batthyány és Horánszky Nándor véleményei nagyrészt hozzájárultak a törvényes állapotok helyreállításához,⁴¹ de a kölcsönös bizalom visszanyeréséhez már kevésnek bizonyultak. Fiumében a megindult változások visszafordíthatatlannak mutatkoztak, azonban a figyelmeztető jeleket adott pillanatban még nem akarták észrevenni.

A félhivatalos tárgyalások eredményeként Maylender garanciát vállalt a város nyugalmanak biztosításáért, a kormány pedig január 24-ére kiírta a Rappresentanza-választást.⁴² A városi képviselőtestület számottevő része az Autonóm Párt tagjaiból tevődött össze, akik alig egy hónappal később ismét Maylender választották podestának.⁴³

Batthyány Tivadar szerepe a „fiumei kérdés” rendezésével párhuzamosan fokozatosan háttérbe szorult. A következő országos üléseken az Adria Rt. és a Magyar–Horvát Gőzhajózási Társasággal kötött szerződése kapcsán inkább kereskedelmi szakreferensként, mintsem országgyűlési képviselőként szólalt fel.⁴⁴ Hamarosan már azt is tudni lehetett, hogy a következő parlamenti ciklusban nem pályázik Fiume mandátumára.⁴⁵

A választói bázisának zsugorodását ugyancsak érzékelő gróf az 1901-es országgyűlési képviselőválasztások alkalmával Zurányban jelöltette magát, de a fiumei ügyek továbbra is élénken foglalkoztatták.⁴⁶ A fiumei választási mozgalomban az időközben lemondott Maylenderrel együtt a város egykori kormányzóját, a szabadelvű programmal induló Batthyány Lajost támogatta az autonomista jelölttel, Riccardo Zanellával szemben.⁴⁷ A szoros küzdelem október hatodikán a magyar arisztokrata diadalával ért véget.⁴⁸

4. Fiume örök

Batthyány Tivadar távozását követően is érdeklődéssel szemlélte a fiumei történéseket. Jellemző, hogy 1910-ben a gróf ismertette a Wickenburg István kormányzó kinevezése körül elkövetett jogtalanságokat és a városban lejátszódó politikai folyamatokat. Rávilágított a Rappresentanza és Fiume akkori országgyűlési képviselője, Maylender közti feszültségre, valamint az autonomistákból kivált, szélsőségesebb elveket valló politikai tényezők belső küzdelmére. Őszintén rácsodálkozott arra, hogy ez alkalommal éppen Maylender siklik át a Fiume autonómiáját ért sérelmek felett, s éppen ő szólítja fel az ideáit magáévá tévő Zanellát a kormány tiszteletére.⁴⁹

Batthyány egész politikai pályafutása alatt a nemzetek és nemzetiségek békés együttműködését hirdette, így mindig is aggodalmasan szemlélte a magyarok és az olaszok közt felmerült ellentéteteket. Úgy ítélte meg, e két elem konfliktusa a horvátok térnyerését, Fiume olasz jellegének elvesztését, és a magyarok kiszorulását eredményezné.⁵⁰

Ennek ellenére a horvát és szerb politikusok álláspontjaitól sem zárkózott el, s többször is a délszláv és a magyar képviselők közeledését kezdeményezte. 1905-ben támogatta Frano Supilot és a Fiumei rezolúciót, s a horvát–szerb koalíció tagjaival magánemberként is jó kapcsolatot ápolt. Ezt jól bizonyítja, hogy szláv javaslatra a magyarországi görögkeleti szerb ortodox pátriárka-választás alkalmával felvetődött királyi biztossá való kinevezése, 1907-ben pedig egyes horvát politikusok a horvát bánná kívánták megtenni. Batthyány – emlékirata alapján – a felkínált lehetőséget hiányos horvát nyelvismeretére hivatkozva utasította el.⁵¹ Emellett már fiumei évei alatt is foglalkoztatták a Bosznia-Hercegovinával kapcsolatos kérdések. Érdeklődött a vasút, a kmetek helyzete és a bosnyák gazdaság fejlesztésének lehetőségei iránt és kiállt a mohamedán autonómia mellett.⁵² 1910-ben határozati javaslatot terjesztett be a készülő alkotmánnyal szemben, s hangoztatta, hogy Khuen-Héderváry kormánynak nincs joga beleszólni a tartomány belpolitikájába.⁵³

Nézeteiben egyértelműen leképeződött Fiume multietnikus miliójének hatása, mely nagymértékben hozzájárult ahhoz, jó kapcsolata számos délszláv képviselővel még Trianon után is fennmaradt.

5. Konklúzió

Az ismertetett tények alapján látható, hogy Batthyány Tivadar működése meglehetősen vitatható és nehezen megítélhető. Egyfelől a város kereskedelmének, gazdaságának és szociális viszonyainak javítására vonatkozó javaslatai szakérteleméről, hozzáértéséről és széles látóköréről tanúskodnak, másfelől azonban a politikában játszott szerepe könnyen félreértelmezhető. Az ezzel kapcsolatban felmerülő kérdések még további kutatásokat igényelnek.

Bár az nem állítható, hogy elhibázott helyzetfelismerései – az egyházpolitikai reformok elleni tiltakozása vagy a Bánffy-kormány törvényei során tanúsított passzivitása – lettek volna a megmutatkozó válság egyedüli előidézői, mégis jelentősen hozzájárultak a „fiumei kérdés” több éves megoldatlanságához. Fiume és a kormány bírálatát nem csak az egyik felet sem kielégítő tevékenységével érdemelte ki, hanem közvetítő, összekötő feladatának „elhanyagolásával”, túlzott óvatosságával, a megszokottól eltérő gondolkodásmódjával is.

A kormány és a Corpus Separatum szembenállása a kölcsönös bizalom megrendüléséhez és egy lassú elidegenülési folyamat megindulásához vezetett. Ennek előszelét jól jelzi Maylender fellépése, majd az általa lefektetett alapokon politikázó, egyre szélsőségesebb ifjúság fokozott térnyerése.

Jegyzetek

1. Batthyány Tivadar. In: Magyar Országgyűlési Almanach. 1892–1897. 188. old. http://www.ogyk.hu/e-konyvt/mpgy/alm/al1892_97/188.htm (utolsó letöltés: 2014. április 4.)
2. MOL K 168 – 299. doboz 7326. 1884. XV. t.
3. MOL K 168 – 299. doboz 2607. 1883 XV. t.
4. Batthyány Tivadar. In: Magyar Országgyűlési Almanach. 1892–1897. 188. old. http://www.ogyk.hu/e-konyvt/mpgy/alm/al1892_97/188.htm (utolsó letöltés: 2014. április 4.)
5. Dr. Sziklay János–Dr. Borovszky Samu: Magyarország vármegyéi és városai. „Apollo” Irodalmi és Nyomdai Részvénytársaság, Budapest. <http://mek.oszk.hu/09500/09536/html/index.html> (utolsó letöltés: 2014. március 26.)
6. MOL K 230 – 14. doboz 29207. 1892. VIII. t. 44120. 29207 – 1891.
7. MOL K 230 – 44 120. csomó 1892. VIII. t. 29207 – 1891.
8. Il banchetto. In: La Voce del Popolo. 1892. január 30.
9. Articoli comunati. In: La Bilancia. 1892. január 23., Batthyány Tivadar: Relazione del conte Teodoro Batthyány. 1892–1896. Chiuzzelin & Co. Fiume, 1896. 20–28. old.
10. L’acclamazione. In: La Voce del Popolo. 1892. február 1., DAR JU – 5. Kormányzósági iratok. Elnöki iratok. 27/1892. szám
11. DAR JU – 5. Kormányzósági iratok. Elnöki iratok. 70/1892. szám.
12. 258. Országos ülés. 1893. november 27. In: Az 1892. évi február 18-ára hirdetett Országgyűlés Képviselőházának naplója, kötet. XIV.
13. 258. Országos ülés. 1893. november 27. In: Az 1892. évi február 18-ára hirdetett Országgyűlés Képviselőházának naplója, kötet. XIV.
14. Batthyány Tivadar: Beszámolóm I. Athenaenum Irodalmi és Nyomdai Rt. Budapest, 1928. 201–223. old
15. 309. Országos ülés. 1894. március 8. In: Az 1892. évi február 18-ára hirdetett Országgyűlés Képviselőházának naplója, kötet. XVII. Batthyány Tivadar a pártértekezlet időpontját 1893. február 26-ra tette.
16. 309. Országos ülés. 1894. március 8. In: Az 1892. évi február 18-ra hirdetett Országgyűlés Képviselőházának naplója, kötet. XVII.
17. Batthyány Tivadar: Beszámolóm I. Athenaenum Irodalmi és Nyomdai Rt. Budapest, 1928. p. 105–107.

18. Batthyány Tivadar: Relazione del conte Teodoro Batthyány. 1892–1896. Chiuzzelin & Co. Fiume, 1896. 5. old.
19. Elezioni politiche. In: La Bilancia. 1896. október 10.
20. DAR JU – 5. Kormányzósági iratok. Elnöki iratok. 11/1897. szám, A fiumei kérdés. In: Magyar Tengerpart. 1896. december 13.
21. 184. Országos ülés. 1897. július 14. In: Az 1896 november 23-ára hirdetett Országgyűlés Képviselőházának naplója, kötet. X.
22. 632. Országos ülés. 1900. december 17. In: Az 1896. évi november 23-ára hirdetett Országgyűlés Képviselőházának naplója, kötet. XXXI.
23. 158. Országos ülés. 1897. augusztus 7. In: Az 1896. évi november 23-ára hirdetett Országgyűlés Képviselőházának naplója, kötet. X.
24. DAR JU – 5. Kormányzósági iratok. Elnöki iratok. 186/1896. szám.
25. Ciotta lemondása. In: Magyar Tengerpart: 1896. november 15. október 21-én lemondott, DAR JU – 5. Kormányzósági iratok. Elnöki iratok. 192/1896. szám, La seduta odierna della civica Rappresentanza. – La dimissione del Podestà comm. de Ciotta. In: La Bilancia. 1896. október 24.
26. Fried Ilona: Emlékek városa, Fiume. Ponte Alapítvány. Budapest, 2001. 115. old.
27. MOL K 26 – 422. csomó 520. 1898. 329. XIII. t.
28. 632. Országos ülés. 1900. december 17. In: Az 1896. évi november 23-ára hirdetett Országgyűlés Képviselőházának naplója, kötet. XXXI.
29. 184. Országos ülés. 1897. július 14. In: Az 1896. évi november 23-ára hirdetett Országgyűlés Képviselőházának naplója, kötet. X. – Az említett petíciót valójában 1897. november 5-én tárgyalta a képviselőház. A július 14.-ei keltezés feltételezhetően elírás lehet.
30. Che cosa fa il nostro deputato? In: La Difesa: 1898. október 9.
31. Fiume protestál. In: Magyar Tengerpart. 1897. augusztus 8., Batthyány Tivadar: Relazione dell'operato del conte Teodoro Batthyány. Tipografia P. Battara. Fiume, 1901. 1–14. old.
32. Una lettera del deputato Conte Teodoro Batthyány al Podestà. In: La Bilancia. 1898. december 12.
33. Országos Hírlap: 1898. december 19.
34. Il conte Teodoro Batthyany. In: La Bilancia: 1899. március 13.
35. DAR JU – 5. Kormányzósági iratok. Elnöki iratok. 20/1898. szám.
36. A felosztatás után. In: Magyar Tengerpart. 1898. május 8., Lo scioglimento della Rappresentanza civica di Fiume. In: La Bilancia. 1898. május 7.
37. Lo scioglimento della Rappresentanza civica di Fiume. In: La Bilancia. 1898. május 7., A felosztatás után. In: Magyar Tengerpart. 1898. május 8.
38. DAR JU – 5. Kormányzósági iratok. Elnöki iratok. 90/1898. szám.
39. A fiumei iparkamara és a bosnyák vasutak. In: Magyar Tengerpart. 1900. október 19., Külön vagy közös vámterület. In: Magyar Tengerpart. 1900. október 23.
40. Hegedüs Sándor Fiumében. In: Magyar Tengerpart. 1899. október 26.
41. 529. Országos ülés. 1900. február 14. In: Az 1896. évi november 23-ára hirdetett Országgyűlés Képviselőházának naplója, kötet. XXVI.
42. Fiume. In: La Bilancia. 1900. november 23.
43. A podeszta székfoglalója. In: Magyar Tengerpart. 1901. február 17.
44. 690. Országos ülés. 1901. március 29. In: Az 1896. évi november 23-ára hirdetett Országgyűlés Képviselőházának naplója, kötet. XXXIV.
45. Fiume országgyűlési képviselője. In: Magyar Tengerpart. 1900. november 10.
46. A fiumei mandátum. In: Magyar Tengerpart. 1901. augusztus 24.
47. Le dimissioni del Podestà. In: La Voce del Popolo. 1901. szeptember 30., október 1., 2. Maylender podeszta lemondása. In: Magyar Tengerpart. 1901. szeptember 29.
48. Il risultato della elezione. In: La voce del popolo: 1901. október 7.
49. 57. Országos ülés. 1910. december 12. In: Az 1910. évi június 21-ére hirdetett Országgyűlés Képviselőházának naplója, kötet. III.
50. 528. Országos ülés. 1900. február 13. In: Az 1896. évi november 23-ára hirdetett Országgyűlés Képviselőházának naplója, kötet. XXVI.

51. Batthyány Tivadar: Beszámoló I. Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Rt. Budapest, 1928. p. 63–86.
52. Batthyány Tivadar: Für Ungarn gegen Hohenzollern. Für Ungarn gegen Hohenzollern. Amalthea – Verlag, Wien, 1930. 58–65. old.
53. Boszniai hírek. 1910. január 31.

Felhasznált irodalom

- Batthyány Tivadar (1928): Beszámoló I–II. Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Rt. Budapest.
- Batthyány Tivadar (1930): Für Ungarn gegen Hohenzollern. Amalthea – Verlag, Wien.
- Dolmányos István (1976) A koalíció az 1905–1906. évi kormányzati válság idején. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Fried Ilona (2001): Az emlékek városa – Fiume. Ponte Alapítvány. Budapest.
- Gratz Gusztáv (1934): A Dualizmus kora. Magyarország története. 1867–1918. I–II. Magyar szemle társaság. Budapest.
- Igor Zic (2007): Breve storia della Città di Fiume. Adamic. Rijeka.
- Král Vilmos–Szántó Andor (1901): Fiume államjogi helyzete. Budapest.
- Radich Ákos (1883): Fiume közjogi helyzete. Franklin Társulat, Budapest.
- Silvino Gigante (1928): Storia del comune di Fiume. Bemporad. Firenze.
- Sokcsevits Dénes (2005): A Fiumei rezolúció és az 1905 és 1907 közötti horvát–magyar közeledés elkészítése a horvát sajtóban. Századok, 139. évf./3. szám.